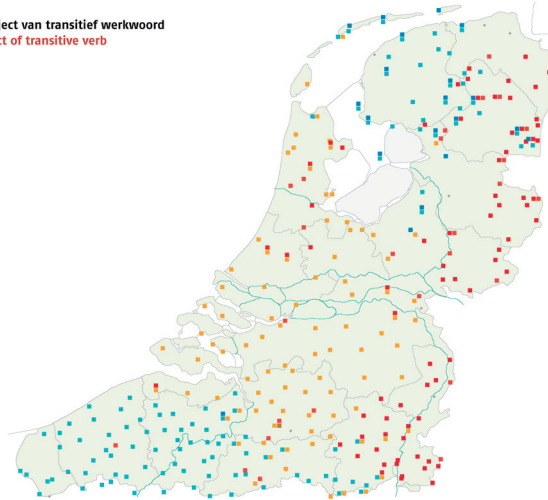

4.3.1.2 Zwak reflexief pronomen als object van transitief werkwoord
Weak reflexive pronoun as object of transitive verb

Toon wast zich.
Toon washes himself
'Toon washes himself.'

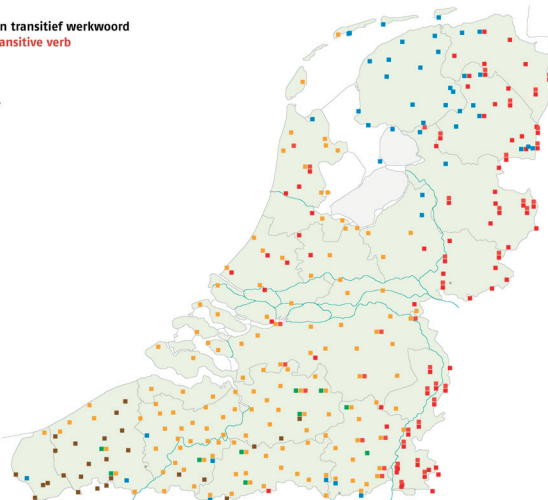
■ hem	112
■ zijn eigen	91
■ zich	75
■ zichzelf	26
■ hemzelf	20
■ zijn eigen zelve	1

4.3.2.0 Reflexief pronomen als object van transitief werkwoord
Reflexive pronoun as object of transitive verb

Eduard kent zichzelf goed.
Eduard knows himself well
'Eduard knows himself well.'

■ z'n eigen	138
■ zichzelf	79
■ hemzelf	45
■ zich	42
■ zijn zelve	26
■ zijn eigen zelve	10

Kaart 7. *Toon wast zich*, uit *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, deel 1 (68b).

Kaart 8. *Eduard kent zichzelf goed*, uit *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten*, deel 1 (69b).

Trots op z'n eigen

Hans Bennis

28 De meeste Germaanse talen hebben een vorm van *zich* als wederkerend voornaamwoord: *sich* in het Duits en *sig* in de Scandinavische talen. Het Nederlands lijkt, in tegenstelling tot het Engels, in dit rijtje te passen. Wij gebruiken *zich* bij werkwoorden als *schamen*, als in *hij schaamt zich*, en *zichzelf* bij werkwoorden als *beschermen*, als in *hij beschermt zichzelf*. Toch is het bepaald niet vanzelfsprekend dat het Nederlands hoort bij het rijtje Duits, Deens, Noors, Zweeds en IJslands. Dat kunnen we niet onmiddellijk zien aan de standaardtaal, maar als we de vormen voor wederkerende voornaamwoorden in de dialecten bestuderen, valt op dat het Nederlandse taalgebied bepaald niet homogeen is. Als we de dialectkaart van het Nederlandstalige gebied bekijken, zien we dat er grofweg drie totaal verschillende vormen voorkomen wanneer mensen de zin *Toon wast zich* in hun dialect uitspreken. Kaart 7 is afkomstig uit het eerste deel van de *Syntactische Atlas van de Nederlandse Dialecten* (SAND). Deze atlas is in 2005 uitgegeven als het resultaat van een project onder leiding van het Meertens Instituut. De kaarten in de SAND zijn gebaseerd op interviews met dialectsprekers op 267 plaatsen in Nederland, België en het noordelijke puntje van Frankrijk.

We zien grofweg dat vooral de bewoners van de oostrand van het gebied, vanaf de Dollard tot aan het Drielandenpunt, de vorm *zich* of *zichzelf* gebruiken. Deze vorm is ook in de standaardtaal de gebruikelijke vorm. Friesland en de provincies West- en Oost-Vlaanderen

bedienen zich van *hem*, terwijl de beide Hollandse provincies, Zeeland, Utrecht en de Brabantse provincies Noord-Brabant, Antwerpen en Vlaams-Brabant de voorkeur geven aan *zijn eigen*. In aantallen zijn deze vormen redelijk gelijk verdeeld over het taalgebied: *zich(zelf)* komt 101 keer voor, *hem(zelf)* 132 keer en *zijn eigen* 91 keer (in sommige plaatsen komen meerdere vormen voor zodat het totaal aan vormen groter is dan het aantal locaties). Waarom vertonen de Nederlandse dialecten zo'n diversiteit?

Een uitstapje naar de geschiedenis kan enige verheldering brengen. In het oude Nederlands, waarvan de meeste teksten verloren zijn gegaan, was de Germaanse reflexievorm *sig* nog volop aanwezig. Maar in de vroege middeleeuwen was het speciale wederkerende voornaamwoord verdwenen en gebruikte men het persoonlijke voornaamwoord *hem*. Een voorbeeld vinden we in de volgende zin: *des hi hem scamet, dats quaet* (dertiende eeuw, Dietsche Catoen) oftewel 'het is niet best dat hij zich daarvoor schaamt'. Vanaf de veertiende eeuw was er kennelijk toch weer behoefte aan een wederkerend voornaamwoord en kwam *zich* binnengedrongen vanuit het oosten. Zo beschrijft Postma (2004) de opkomst van *zich* in Drenthe in de vijftiende eeuw. Rond 1400 was er in de door hem bestudeerde Drentse juridische teksten een percentage van nog geen 10% *sich/sick*, terwijl rond 1500 het percentage was opgelopen tot 80%. Min of meer tegelijkertijd ontstond ook in andere delen van het taalgebied de behoefte aan de herintroductie van het wederkerend voornaamwoord. Maar men maakte daarvoor niet noodzakelijkerwijs gebruik van de oude Germaanse vorm *sig* die eerder in de geschiedenis verloren was gegaan. Interessant is dat men in Holland, Brabant en soms in Vlaanderen een vorm koos die werd ingeleid door het bezittelijk voornaamwoord *zijn*: *zijn eigen*, *zijn zelve* of zelfs *zijn eigen zelve*. Alleen Friesland verzette zich tegen deze nieuwe ontwikkelingen en hield vast aan het persoonlijk voornaamwoord. De resultaten van de herintroductie van het *wederkerend* voornaamwoord – een mooie benaming voor een teruggesleerd woord – zijn nog steeds te zien in de dialecten van het hedendaagse Nederlands.

Kaart 7 laat de verspreiding van de zogenaamde zwakke reflexieve

vorm *zich* zien. Deze vorm komt vooral voor bij wederkerende of inherente reflexieve werkwoorden zoals *zich schamen*, *zich herinneren* of *zich vergissen*. In andere gevallen vinden we de sterke reflexieve vorm, in het Standaardnederlands *zichzelf*. Op kaart 8 zien we de wederkerende voornaamwoorden in de dialecten van het Nederlands in de zin *Eduard kent zichzelf goed*.

30 Waar het oosten van het land vast blijft houden aan *zich* of *zichzelf* (121 keer) en de Friezen kiezen voor *hemzelf* (45 keer), geeft de meerderheid van de dialecten (174 keer) nu de voorkeur aan een possessieve vorm, een vorm met *zijn*. Heel Vlaanderen en het grootste deel van Nederland (Noord-Brabant, Zeeland, Utrecht en Holland) maken gebruik van het bezittelijk voornaamwoord.

We zouden kunnen zeggen dat de Friezen sinds de middeleeuwen stil zijn blijven staan, dat het oosten van het taalgebied het Germaanse *zich* opnieuw geleend heeft van de aangrenzende Duitse dialecten, terwijl Holland en Brabant een eigen vorm hebben ontwikkeld. In dat opzicht is *zijn eigen* een interessante vorming, waar we trots op zouden mogen zijn als het resultaat van een eigen Nederlandse taalontwikkeling. Ook internationaal is het een bijzonder verschijnsel, want geen van de Germaanse talen kent een dergelijk wederkerend voornaamwoord, want die kiezen of voor het persoonlijk voornaamwoord (Engels, Fries, Afrikaans) of voor *sig* (Duits, Scandinavisch). Maar van trots of bewustzijn van deze unieke vorm is geen sprake. Integendeel: uit recent onderzoek blijkt dat hedendaagse sprekers van het Nederlands niet erg te spreken zijn over deze vorming. In de categorie ‘Goed Nederlands’ komt *zijn eigen* er beter vanaf dan *hun hebben* of *hij heb*, maar vindt men het slechter dan *hele mooie – een hele mooie jongen* i.p.v. *een heel mooie jongen* – of dan *een aantal mensen lopen op straat*.

Deze beoordeling is enigszins wonderlijk gezien het feit dat het merendeel van de dialecten bij de zogenaamde ‘sterke reflexieven’ (zie boven) kiest voor een vorm met het bezittelijk voornaamwoord *zijn*. Maar natuurlijk is het zo dat hier de standaardtaal de belangrijkste factor is. De standaardtaal geeft aan hoe het hoort, en omdat de standaardtaal voor *zich* kiest, is *zijn eigen* ‘fout’.

Vanaf de zeventiende eeuw was er een groeiende behoefte aan een standaardvariëteit van onze taal. Dat was een gegeven bij het schrijven van de Statenbijbel en ook in het werk van taalgeleerden uit de Gouden Eeuw komt deze wens sterk naar voren. Interessant is dat er in de periode van het ontstaan van de standaardtaal een ruime keuze bestond aan mogelijkheden voor het wederkerend voornaamwoord. Er waren drie systemen voorhanden: het *zich*-systeem, het *zijn*-systeem en het *hem*-systeem, elk met z'n eigen varianten. Dat het toen *zich* en *zichzelf* geworden is in de standaardtaal is verrassend. Sociologisch was Holland in deze periode de dominante groep, en na de val van Antwerpen was een grote groep intellectuelen uit Antwerpen, Brussel en Gent de Spaanse tirannie ontvlucht en had zijn toevlucht gezocht in de Hollandse steden, die economisch gezien opbloeden door toene-
mende handel. Uit de literatuur weten we dat de taal van de dominante groep het meestal wint van minder toonaangevende groepen in de samenleving. Waarom is toen dan niet gekozen voor *zijn eigen*, de vorm van de dialecten in Holland en Brabant, maar voor *zich* en *zichzelf*?

31

Hoewel *zich* en *zichzelf* behoorden tot de oostelijke taalvariëteiten van het Nederlands waren deze vormen ruimschoots aanwezig in de taalwerkelijkheid in het Holland van de zeventiende eeuw. Want niet alleen Vlamingen waren in groten getale naar Holland gekomen. De expansie van de Hollandse steden en vooral de toegenomen handel en zeevaart zorgden voor een grote behoefte aan werkkrachten. Immigratiecijfers uit deze periode laten zien dat er een massale instroom was van mensen uit het oosten van het land die natuurlijk hun wederkerende voornaamwoorden met zich meenamen.

De taalgeleerde Samuel Ampzing schreef in 1628: 'Het wordeken *sich* behoord ook tot onse tale, ende heeft sijn merkelyk ende nodig onderscheyden gebruyk: so segge ik, hy heeft sich bekeerd, dat is, sich selven; ofte hy heeft hem bekeerd, dat is, eenen anderen' (uit: Zwaan 1939). Ook andere deskundigen mengden zich in het debat en geleidelijk lijkt *zich* de overhand te krijgen. In deze discussie wordt over *zijn eigen* nauwelijks gerept. Daaruit zouden we kunnen concluderen dat men *zijn eigen* geen serieuze kandidaat vond om op te nemen in de

standaard. Mogelijk werd deze vorming direct al als te plat of te dialectisch beschouwd. Hetzelfde kunnen we concluderen uit het feit dat belangrijke Hollandse auteurs als P.C. Hooft en Joost van den Vondel in een later stadium *hem* in *zich* veranderden in oudere teksten van hun hand.

32 Taalkundig gezien zijn er redenen om het *zich*-systeem te verkiezen boven het *zijn*-systeem en het *hem*-systeem. Zoals Ampzing vier eeuwen geleden al schreef kent het *hem*-systeem het probleem dat er verwarring kan ontstaan tussen *hem* als persoonlijk voornaamwoord en *hem* als wederkerend voornaamwoord. Het onderscheid tussen *Eduard kent hem goed* en *Eduard kent zichzelf goed* valt dan niet goed meer te maken. Aan de andere kant heeft *zijn eigen* het nadeel dat het geen onderscheid maakt tussen zwakke en sterke wederkerende voornaamwoorden. Er bestaat een verschil tussen *Jan stelt zich voor* en *Jan stelt zichzelf voor*. Dit soort verschillen kan bij de keuze van *zijn eigen* niet langer worden gemaakt. Dat dit verschil relevant geacht wordt, zien we in de dialecten in de provincies Oost- en West-Vlaanderen, waar *hem* de zwakke reflexief is, en *zijn eigen* de sterke. Er zijn dus redenen om het *zich*-systeem de voorkeur te geven. Desalniettemin blijft het jammer dat het unieke *zijn*-systeem is afgefallen in de race voor een plaatsje in de grammatica van de standaardtaal. Als Hollander zou ik zeggen dat we in deze tijd van regionaal en nationaal bewustzijn weer ons best zouden moeten doen om de eigen vorm op de eerste plaats te krijgen, in plaats van een uit Duitsland geïmporteerde vorm. Eigen taal eerst! Als taalkundige weet ik dat een dergelijke strijd voor taalverandering zinloos zou zijn, historisch gezien flauwekul en taalkundig gezien zeker geen verbetering.